

WYCHOWANIE OBYWATELSKIE W POGLĄDACH KS. STANISŁAWA KONARSKIEGO (1700-1773)

Doniosła w dziejach naszego dorobku oświatowego reforma szkolna i myśl pedagogiczna ks. Stanisława Konarskiego była wynikiem skomplikowanego procesu, na który złożyły się dramatyczne warunki społeczne i oświatowe czasów saskich, a także, w ostatnich dziewięciu latach jego życia, okres prób reform państwa i oświaty. Dzieło pedagogiczne ks. S. Konarskiego dokonane przed z górą dwustu lat laty było aktem wielkiej odwagi i głębokich przemyśleń dotyczących potrzeby zmiany wychowania polskiej szlachty. Jest zdumiewające, że wielkość tych dokonań pedagogicznych, mimo upływu dwu wieków nie traci nieomal nic ze swojej aktualności. Przeciwnie, koncepcja wychowania obywatelskiego zrodzona i zrealizowana w środowisku świątłych pijarów – odczytana nie tylko jako kategoria historyczna – może sugerować współczesności odpowiedzi na pytania o kierunek i treść współczesnego wychowania w Polsce. We wszystkich dziedzinach życia, a najsilniej w wychowaniu szukamy dziś odpowiedzi na pytania o drogi wiodące do tworzenia nowego człowieka, Polaka i obywatela. Refleksje historyczno-pedagogiczne mogą i powinny wspierać dążenia i tendencje wychowawcze współczesności.

1. Kryzys polityczny, społeczny i oświatowy Polski w pierwszej połowie XVIII wieku

Literatura historyczna podaje tak trafne, a jednocześnie tak czarnymi barwami narysowane obrazy powszechnego upadku w okresie panowania Sasów, że niewiele już można dodać do nich nowych szczegółów. Okres, na który przypada młodość Konarskiego charakteryzował się upadkiem wszystkich dziedzin życia i organizacji państwa. Zniszczeniom ekonomicznym i upadkowi prestiżu międzynarodowego Rzeczypospolitej towarzyszyło pogłębienie ogólnej demoralizacji w życiu politycznym. Walka różnych obozów politycznych sprzyjała wzrostowi korupcji, prywaty i egoizmu, a ogólne rozprężenie wydawało się być nie do opanowania.

Nic dziwnego, że wiek XVIII w ocenie niektórych historyków określany jest jako „stulecie kryzysu suwerenności” prowadzące do upadku państwa¹. Próby centralizacji władzy przez dwór królewski i reform życia politycznego spotykały się z silnym oporem rodów magnackich, które w imię „złotej wolności” nastawiały szlachtę wrogo do wszelkich zmian i pogłębiały zdecentralizowanie państwa². Tak więc w pierwszej połowie

¹ E. ROSTWOROWSKI, *Polska w epoce Oświecenia*, Warszawa 1971, s.16-17.

² W. KULA, *Koźtątaj i wiek Oświecenia*, Warszawa 1951, s.78.

XVIII wieku – jak to ocenia Łukasz Kurdybacha – „machina państwa feudalnej Polski nie była już zdolna do normalnego funkcjonowania”³.

Degeneracja życia politycznego oraz upadek gospodarczy Polski czasów saskich założyły fatalnie na poziomie życia umysłowego (analfabetyzm wśród szlachty drobnej sięgał 92%)⁴ i obyczajowego. Początki tych zjawisk sięgały drugiej połowy XVII wieku⁵.

Zarówno odbudowa zniszczeń gospodarczych i poprawa stosunków politycznych w państwie zależały w dużej mierze od przygotowania mas szlacheckich, a zwłaszcza młodego pokolenia. Młodzież szlachecka w ogromnej większości kształtowała się w atmosferze gorszącego trybu życia dorosłych, rozprzężenia i demoralizacji. Największą przeszkodą był fakt, że sposób wychowania młodzieży szlacheckiej – w domu i szkole – nie sprzyjał tworzeniu w niej poczucia narodowego i obywatelskiego.

Przyczyną zaniedbań były przestarzałe programy nauczania zarówno w szkole jezuickiej, jak i w szkołach pijarskich, w których filologiczny program odgradzał się coraz bardziej od wszelkich spraw związanych ze współczesną sytuacją polityczną, gospodarczą i kulturalną kraju⁶. W nauczaniu retoryki, która winna była zaznajamiać z aktualnymi problemami Polski, brakło historii ojczyzny, prawa publicznego, geografii i elementów przyrodzawstwa. Retoryka stała się pod koniec XVII wieku – według Ł. Kurdybachy – „przytykiem zacofania, przesądów i szkodliwej szlacheckiej megalomanii narodowej”⁷.

Poważnym źródłem informacji o życiu szkolnym w czasach saskich jest literatura staropolska i pamiętniki. Źródła te wskazują na niski poziom umysłowy i kulturalny młodzieży oraz jej rodziców szlacheckich, zuchwalstwo uczniów, brak tolerancji, powściągniętość kary cielesnej prowadzącej do agresji i zdziczenia⁸.

W głębokim upadku było szkolnictwo wyższe, czego dowodem był dalszy zastój Akademii Krakowskiej, o czym szczegółowo pisał ks. Hugo Kołłątaj⁹. Jednocześnie brak szkół parafialnych upatrywał Kołłątaj jako główną przyczynę upadku aspiracji edukacyjnych szlachty i mieszczaństwa¹⁰.

Już pod koniec panowania Augusta II Sasa, a jeszcze w większym stopniu w okresie rządów Augusta III Sasa, które w ostatnich latach pierwszej połowy XVIII w. uformują podwaliny polskiego Oświecenia, zaczęła się pojawiać literatura polityczna w postaci dzieł większych i mniejszych, drukowanych lub obiegających kraj w odpisach, znanych autorów i anonimowe, a chociaż obciążonych „szlacheckim spojrzeniem na kraj i Europę – według Bogusława Leśnodorskiego – zapowiadały koniec zmurszałego, zastygłego w niemocy świata. Ukazywały potrzeby, pragnienia, idee i możliwości przebudowy ustroju i nowe perspektywy”¹¹.

Najwybitniejsze okazało się dzieło ks. Stanisława Konarskiego „O skutecznym rad sposobie”, wydane w czterech tomach w latach 1761-1763. Dzieło to „zamyka epokę czasów saskich”, jak nazywa to Henryk Olszewski w pracy opublikowanej w serii „Zeszytów

³ S. KONARSKI, *Pisma pedagogiczne*, wstęp Ł. Kurdybachy, Ossolineum 1959.

⁴ *Historia Polski*, t.1, cz.II, s.800.

⁵ Ł. KURDYBACHA, *Historia wychowania*, t.1, Warszawa 1965, PWN, s.574.

⁶ F. MAJCHROWICZ, *Wielka reforma szkolna* ks. Stanisława Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej (W setnąpięćdziesiąt rocznicę zgonu ks. Stanisława Konarskiego i ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej, Lwów – Warszawa 1923, Książnica Polska Tow. Nauczycieli Szkół Wyższych, s.9 i dalsze.

⁷ Ł. KURDYBACHA, *Wstęp do „Pism pedagogicznych”* S. Konarskiego, Warszawa 1959, Ossolineum, s.7.

⁸ K. BARTNICKA, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973, PZWS, s. 9-19.

⁹ H. KOŁŁATAJ, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750-1764)*.

¹⁰ Tamże.

¹¹ B. LEŚNODORSKI, *Rozmowy z przeszłością*, Warszawa 1970, Wiedza Powszechna, s. 217. Należy tu wymienić prace: S. Dunina-Karwickiego, F. Radzewskiego, S. Poniatowskiego, S. Garczyńskiego, S. Leszczyńskiego i F. Bohomolca.

Historycznych” pt. „O skutecznym rad sposobie”¹². Dzieło Konarskiego góruje nad polską myślą polityczną czasów saskich, a Władysław Konopczyński w wydanej w okresie międzywojennym pracy o Konarskim porównał dominującą rolę tego dzieła do innych prac politycznych czasów saskich „jak Giewont nad Zakopanem”¹³. Praca Konarskiego stała się studium możliwości reformy sejmu i prawa w Polsce na szerokim tle europejskim i miała decydujący wpływ na przygotowanie warunków powstania i rozwoju Oświecenia w Polsce¹⁴. Poza tą pracą polityczną ks. S. Konarski wniósł także ogromny wkład w reformę wychowania.

2. Zarys biograficzny ks. Stanisława Konarskiego

Stanisław Konarski urodził się w rodzinie senatorskiej w 1700 r. w Żarczycach na Ziemi Sandomierskiej. W piętnastym roku życia ukończył kolegium pijarskie w Piotrkowie, a po ukończeniu nowicjatu w 1717 r. rozpoczął pracę jako nauczyciel poetyki w prowincjonalnych kolegiach pijarskich, a później w Warszawie. Przy pomocy biskupa poznańskiego Piotra Tarło młody retor został wysłany na studia do Collegium Nazarenum w Rzymie. Uczelnia ta otwarta w 1630 r. przez założyciela zakonu pijarskiego św. Józefa z Calasanzji została w XVIII w. zreformowana przez Paulina Chelucci, który nadał jej charakter elitarnej szkoły o bardzo wysokim poziomie nauczania. Dzięki wprowadzeniu języków nowożytnych i przyrodoznawstwa Collegium Nazarenum zbliżyło się do modnych wówczas akademii. Atmosfera tej szkoły i jej program wywarła wielki wpływ na Konarskiego, ten model szkoły postara się później przenieść do Polski. Po ukończeniu studiów w 1729 r. Konarski odbył półtoraroczną podróż po Włoszech, Francji, Austrii i Niemczech zapoznając się z systemem szkolnictwa w tych krajach.

Na początku 1731 r. wraz z biskupem kijowskim Józefem Żałuskim przygotował pracę „Volumina legum”, poprzez którą nauczył się rozumieć historię jako jeden z głównych czynników w wychowaniu młodych pokoleń.

Opierając się na zarządzeniach władz zakonnych otworzył ks. Konarski w 1740 r. w Warszawie Collegium Nobilium, dla którego potrzeb napisał „Gramatykę łacińską” oraz „O poprawie wad wymowy” (1741). Od roku 1748 korzystając z poparcia prymasa Adama Komorowskiego przystąpił do reformy szkolnictwa pijarskiego w Koronie i Litwie. Realizacja reformy została dokonana przez Cypriana Komorowskiego, który jako prowincjał pijarów przeprowadził ją według planów Konarskiego, a kapituła łowicka z 1753 r. zatwierdziła opracowane „Ordynacje wizytacji apostolskiej” zawierające przepisy o działalności szkół. Celem Collegium Nobilium i reformy szkolnictwa pijarskiego było polityczne i moralne odrodzenie magnatów i szlachty, ściślej zaś wychowanie ich synów, aby rozumieли konieczność przeprowadzenia wszechstronnych reform dla ratowania upadającej Rzeczypospolitej.

Praca wokół tego problemu wypełniła resztę życia ks. Konarskiego, który zmarł w Warszawie w 1773 r. na kilka miesięcy przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej. Wysiłki Konarskiego w dziedzinie wychowania były taką samą walką o uzdrowienie życia ówczesnej Polski, jaką na arenie politycznej toczyli S. Leszczyński, S. A. Ponia-towski oraz stronnictwo Czartoryskich. Szczególne i fundamentalne miejsce w dziele pedagogicznym księdza Stanisława zajęły jego poglądy teoretyczne i propozycje ich realizacji wobec wychowania obywatelskiego młodego pokolenia Polaków.

¹² H. OLSZEWSKI, *O skutecznym rad sposobie*, Kraków 1989, seria: Dzieje narodu i państwa polskiego, s.72.

¹³ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1926.

¹⁴ K. OPAŁEK, *Nauka w Polsce okresu Oświecenia*, w: *Polska w epoce Oświecenia – państwo – społeczeństwo – kultura*, pod red. B. Leśnodorskiego, Wiedza Powszechna 1971, s.249.

3. Teoretyczne podstawy wychowania obywatelskiego S. Konarskiego

Teoretyczne podstawy wychowania obywatelskiego Konarskiego są zawarte w podręcznikach szkolnych, mowach, dziełach o treści pedagogicznej i organizacyjnej oraz w pracach prawno-ustrojowych dotyczących reformy szkolnictwa pijarskiego.

W podręczniku szkolnym dla Collegium Nobilium „Gramatyka łacińska” z 1741 r. zawierającym część „O ortografii polskiej i jej błędach”, Konarski przekonywał o konieczności uczenia obok łaciny języka ojczystego, który stanie się możliwością zrozumienia własnego kraju, jego przeszłości i kultury. W dziele „O poprawie błędów wymowy” (1741, „De emendandis eloquentiae vitiis”) w postaci rozmowy między Cezjuszem, Nawinem i Laurem, Konarski wyznaczył retoryce nową rolę nauki obywatelskiej niezbędnej w procesie reform politycznych¹⁵.

Dzieło prawno-ustrojowe będące podstawą wiedzy o reformie szkolnictwa pijarskiego „Ordynacje wizytacji apostołskiej dla polskiej prowincji szkół braci pobożnych” było pracą zbiorową powstałą w latach 1753-1755. Konarski napisał do niej trzy pierwsze części.

Założenia wychowawcze i ich polityczne, głęboko obywatelskie i patriotyczne podstawy wyłożył Konarski w sławnej mowie „Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela?”. Praca ta została wydana w 1754 roku.

Wyjaśniając cel założenia Collegium Nobilium Konarski pisał: „To jest naszym obowiązkiem i największym pragnieniem kształcić tutaj młodzież szlachecką zgodnie z nakazami chrześcijańskimi i ojczystymi w pierwszym rzędzie na mężów uczciwych, potem na dobrych obywateli. Między ideą czy pojęciem człowieka uczciwego a dobrego obywatela tę tylko, proszę, uczynmy różnicę, że będziemy uważać za człowieka uczciwego człowieka samego w sobie, dobrego zaś obywatela – za człowieka w stosunku do innych czy też w stosunku do całego społeczeństwa”¹⁶.

Konarski z naciskiem podkreślał, że Collegium Nobilium powołane zostało dla młodzieży szlacheckiej, „w której rękach spoczywać będzie kiedyś Rzeczypospolita”. Najważniejszym zadaniem szkoły było „wychować tu młodzież szlachecką według nakazów praw chrześcijańskich i ojczystych, przede wszystkim na ludzi uczciwych, a następnie dobrych obywateli”¹⁷. Kreśląc sylwetkę człowieka uczciwego Konarski podkreślał, że ma to być człowiek żyjący przede wszystkim według wskazań religii, od której – jak uważał – „zależy prawdziwa wewnętrzna prawość charakteru i nieskazitelność obyczajów”¹⁸. W religii Konarski widział postawę i fundament uczciwości, ale jednocześnie zobowiązywał młodzież do poznawania i zrozumienia wiary. Religijność miała wyrażać się w uczynkach miłosierdzia, jałmużnie, w stałym wysiłku kierowania myśli i czynów ku chwale Bożej, stąd zalecał młodzieży częste przystępowanie do sakramentu pokuty.

Wyłożywszy podstawy religijne, które same w sobie „wystarczyłyby do uczciwego życia” Konarski starał się wyjaśnić, jakie cechy pragnie wpoić w wychowanków. Uznał, że sprawiedliwość jest „szczególną zasadą ludzkiego życia”, a wyraża się zwłaszcza w nie wyrządzaniu krzywdy innemu człowiekowi i pomocy słabszym. Starał się według kryterium sprawiedliwości oceniać postępowanie władców, sędziów, urzędników, kupców, rzemieślników. Uczniowie mieli zrozumieć, że niesprawiedliwi ludzie są „zakałą ojczy-

¹⁵ S. KONARSKI, O poprawie błędów wymowy, w: Pisma pedagogiczne, pod red. Ł. Kurdybacy, Warszawa 1959, s.615-637. W pracy tej Konarski pisał między innymi: „Ten obywatel jest najpożyteczniejszy, który złączysz wiedzę z wymową walczy o korzyści publiczne, wyjaśnia ich znaczenie innym, nakłania ich i zjednuje”.

¹⁶ S. KONARSKI, Mowa „Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela”, w: Pisma pedagogiczne, pod red. Ł. Kurdybacy, Ossolineum 1959, s. 428.

¹⁷ Tamże, s.427.

¹⁸ Tamże, s.428.

znych i swych czasów, wrogami sprawiedliwości ludzkiej”¹⁹ Konarski zakładał, że człowiek religijny i sprawiedliwy będzie wypełniał obowiązki wobec rodziców, władców, krewnych, przyjaciół i poddanych. Wszelkie umowy, porozumienia, kontrakty muszą być oparte na szczerzej chęci ich rzetelnego wypełnienia.

Stanisław Konarski zwracał także uwagę na problem przyjaźni i zasad jej zawierania. Tylko taka przyjaźń jest prawdziwa i trwała, która rodzi się z szacunku dla osoby, a w przyjaźni człowiek może mieć oparcie w dążeniu do dobra i sprawiedliwości. Dla przyjaciół nie wolno popełniać żadnej niesprawiedliwości, nie należy także „zmuszać przyjaciół, by tak samo myśleli lub postępowali jak my”²⁰.

U człowieka religijnego należy zwalczać wyniosłość i pychę, która jest wrodzoną wadą szlachty. Przestrzegając autor „Mowy...”, iż młodzież ma nie uznawać „dostatków i przepychu za największe szczęście życia ludzkiego, ale żeby jednocześnie rozumiała, że i o nie trzeba się pilnie starać, ale starać się nie tracąc przy tym łaski Bożej”²¹. Człowiek religijny według Konarskiego ma zwalczać kłamstwo, pijaństwo, krzywoprzysięstwo, ustawiczne pozywanie innych ludzi przed trybunały i sądy, lekkomyślność, utratę wstydu i skromność. Opiekunowie młodzieży mieli w szczególny sposób zachęcać ją do szukania kontaktów z osobami „najlepszymi w Rzeczypospolitej, z mężami uczonymi i zacnymi, oraz by kształciła swój charakter wedle przykładu i wzoru tych wybitnych ludzi”²².

Postulaty wyrażone w mowie „Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela” w zakresie formowania charakteru młodzieży były przeciwieństwem najpopularniejszych wad szlacheckich i przywar. Konarski sądził, że wychowanie „człowieka uczciwego” będzie wielką korzyścią dla Polski, za ideał uważał jednak przygotowanie do życia obywatelskiego i pełnienia obowiązków publicznych. Przygotowując do udziału w życiu publicznym, trzeba było z jednej strony wzbudzić w wychowankach przede wszystkim miłość do ojczyzny, z drugiej zaś – przekonać ich o konieczności „służby” dla skutecznego funkcjonowania urzędów oraz do jej obrony.

Miłość do ojczyzny miała wyrażać się w szacunku, wierności i posłuszeństwie królowi. Chodziło także o przestrzeganie praw ojczyżnych, konstytucji, uchwał senatu, posłuszeństwo wobec władz i współdziałanie z nimi dla dobra Rzeczypospolitej. Młodzież miała być wychowana w trosce o obronę kraju, o unikanie anarchii i nieporządku. Podstawą życia obywatelskiego wpajaną wychowankom szkół pijarskich było to, aby „prywatne korzyści trzeba odsuwać na drugi plan, stawiając na pierwszym miejscu dobro Rzeczypospolitej, i że nie wolno się w niej zamętu ani narażać jej na wstrząsy dla swoich własnych osobistych celów, dla stanowiska, zemsty, zarobku, korzyści czy zdobycia władzy”²³.

W wychowaniu obywatelskim Konarski zwracał uwagę, iż wdrażać należy młodzież do pomnażania majątku – ojcowizny, a nie przetrwonienia go na niedorzeczne wydatki, hazard czy procesy sądowe. Przeciwnie, wysiłki wychowawców kierować na to, aby wychowankowie byli obrońcami majątku własnego i majątku ojczyzny.

Wychowankowie mieli także cechować się ujmującą grzecznością, rozmownością, skromnością w postępowaniu z innymi ludźmi. Za szczególnie godną potępienia oznaką zachowań i „przestępstwem nie do darowania jest, jeśli źle się mówi o Rzeczypospolitej i o królewskich rządach”²⁴. Dlatego Konarski nakazywał wychowankom „trzymać się z daleka od spisków, buntów i zamieszek, od wszelkich stronnicych dążeń

¹⁹ Tamże, s.432.

²⁰ Tamże, s.435.

²¹ Tamże, s.436.

²² Tamże, s.439.

²³ Tamże, s.441.

²⁴ Tamże, s.443.

zuchwałych i możnych obywateli” Młodzież miała zwalczać źródła wykroczeń „przeciw życiu i miłości obywatelskiej, określić granice ambicji i gonitwy za własną korzyścią i zyskiem, oraz pragnienie bogacenia się kosztem Rzeczypospolitej”²⁵.

Kreśląc cechy dobrego obywatela Konarski zwracał uwagę na sprawy pozornie drugorzędne, a nawet drobne, które jednak w przyszłości przydadzą się w życiu obywatelskim. Zaliczał do nich niektóre sposoby obrony przed oszustwem, a nawet prowokacją polityczną, powściągliwość i umiar w wypowiedaniu sądów, nie poddawaniu się nieszczęściom i umiejętność dystansowania się wobec nich. Wskazywał także, że ociąganie się w działaniu, ciągłe niezdecydowanie i wszelka nadmierna przezorność unicestwiają dobre przedsięwzięcia. Przy tym konsekwentnie Konarski podkreślał, że we wszystkich sprawach wychowankowie mają mieć na względzie własny honor, dobre imię i uczciwość. Zalecał unikanie zemsty, potępiał pojedynki szlachty jako dochodzenie do zadośćuczynienia, nadmierną żądzę sławy.

Charakteryzując sylwetkę człowieka i obywatela Konarski stwierdził, że wychowanek szkół pijarskich ma nie tyle pozostać w domu i poświęcić się sprawom rodzinnym i majątkowym, ale skierować się do zajęć publicznych i reform Polski. „Wszystko stacza się w przepaść i zostawimy naszym potomkom Rzeczypospolitą w gorszym stanie, niż ją otrzymaliśmy (...) i ona sama wpadnie w ręce złych i przeniemiernych ludzi”²⁶. Autor omawianej mowy przekonywał, że służba obywatelska jest najważniejszym i najbardziej zaszczytnym zadaniem szlachcica wobec ojczyzny.

Reasumując dotychczasowe rozważania można podkreślić, że ks. Stanisław Konarski zbudował sylwetkę ideału wychowawczego: człowieka i obywatela – i jego przeciwieństwo, obraz zepsutego szlachcica, zestawił więc sylwetki bohatera pozytywnego i negatywnego. Bohater pozytywny to człowiek nie popełniający wykroczeń przeciwko godności osobistej i honorowi, słowny, szczerzy, dochowujący przyjaźni, szanujący i zachowujący prawa obowiązujące we wszelkiego rodzaju międzyludzkich stosunkach. Podstawą wszystkich cech pozytywnych człowieka miały być – według Konarskiego – cnoty sprawiedliwości, miłosierdzia i współczucia. Poczucie obowiązków wobec rodziny i przyjaciół, podwładnych i zwierzchników winno być kształtowane na gruncie cnoty sprawiedliwości.

Każda refleksja Konarskiego o służbie publicznej i warunkach koniecznych do jej spełnienia łączona była ściśle z wizerunkiem ojczyzny i jej potrzeb. W „Mowie...” czytamy: „Nie wolno nigdy rozpaczać o ojczyźnie. Ojczyzna potrzebuje przyzwoitych obywateli. Chciałbym, abyś przyjął jedną przestrożę: bądź pilny i niezmordowany w sprawowaniu urzędu, nie unikaj żadnego męczącego wysiłku. Pamiętaj, że ci co mają w swojej pieczy Rzeczypospolitą powinni prowadzić bardzo pracowity tryb życia(...). A czy zostaniesz żołnierzem, sędzią, urzędnikiem, ministrem Rzeczypospolitej czy senatorem, cały się poświęcisz obowiązkowi żołnierza, sędziego, urzędnika, ministra, senatora. Może sobie przypominasz, z jakim naciskiem i ile razy polecałem ci układanie sobie porządku dnia i jego czynności: ustal go dla siebie, narzuć go sobie i bądź posłuszny sobie samemu, jakby własnemu nauczycielowi”²⁷.

Oprócz wartości osobistych i dbałości o dobro publiczne ważne miejsce w ogólnym wizerunku bohatera pozytywnego – przedstawionego przez Konarskiego – zajmowały „cnoty” ekonomiczne (gospodarność, oszczędność, umiar, płacenie podatków, podejmowanie decyzji i konsekwentna realizacja), ale przede wszystkim pracowitość. Sporo

²⁵ Tamże, s.445.

²⁶ Tamże, s.449.

²⁷ Tamże, s.451.

uwagi poświęcił omówieniu cech, które były fałszywie rozumiane przez szlachtę, jak problemy pojęcia honoru, wolności, posłuszeństwa wobec władzy oraz wykonywanie obowiązków publicznych.

Jak wynika z analizy pracy S. Konarskiego „Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela”, mimo pozornej rozdzielności obu pojęć w istocie połączony został ideał człowieka i obywatela. Konarski bardzo ściśle połączył problem wychowania obywatelskiego z ogólnoludzkim, głęboko humanistycznym wychowaniem moralnym. W najgłębszym przekonaniu jako duchowny i polityk uważał, że tylko człowiek stosujący się do zasad etyki chrześcijańskiej, dobry i mądry, może być naprawdę dobrym obywatelem podejmującym służbę na rzecz potrzeb ojczyzny.

4. Realizacja koncepcji wychowania obywatelskiego w szkołach pijarskich – nowy program i treść nauczania retoryki

W dążeniu do obywatelskiego wychowania młodzieży magnackiej i szlacheckiej starano się oddziaływać na wychowanków z trzech stron jednocześnie.

Po pierwsze, wychowankowie otrzymali ogólną podbudowę religijną i moralną. Po drugie, w całym programie szkolnym znacznie powiększono – w porównaniu ze szkołą jezuicką – ilość elementów wzbudzających szacunek dla przeszłości i kultury narodowej dzięki nauczaniu historii, literatury, doskonaleniu języka polskiego i pięknej wymowy. Wprowadzenie historii ojczystej do programu nauczania miało podbudować wiedzę obywatelską, zachęcać do pracy dla ojczyzny, rozwijać miłość do kraju. Odpowiedni dobór faktów miał stanowić także przestrożę lub zachętę do odpowiedniego, cnotliwego działania. Po trzecie, dawano młodzieży teoretyczną podbudowę do rozwiązywania różnych problemów państwowych, wymagających reformy, przez odpowiedni dobór tematów do ćwiczeń i wypracowań w nauce retoryki lub na kursie prawa. Poza tym dążono do zapewnienia wychowankom pewnych umiejętności praktycznych i obycia z sytuacjami, w których trzeba było zabierać głos, chociażby przez urządzenie sejmików uczniowskich. Starano się także przygotować młodzież do samodzielnych lektur dla pogłębienia wiedzy. Takie same założenia obowiązywały w zreformowanych w latach 1750-1753 w Koronie i po 1761 r. w Wielkim Księstwie Litewskim kolegiach pijarskich. W szkołach skrócony został czas na naukę łaciny na korzyść języka polskiego, wprowadzono nowe przedmioty nauczania. Mimo to że szkoły pijarskie były uboższe materialnie i kadrowo w stosunku do Collegium Nobilium, podstawowym ich zadaniem wychowawczym stało się ukształtowanie uczciwego człowieka i dobrego obywatela Rzeczypospolitej. W szkołach pijarskich obowiązywało głośne odczytywanie uczniom – w ramach wykładu nauki moralnej – w każdą niedzielę i święta „Mowy o kształtowaniu człowieka uczciwego”. W realizacji programu retoryki, formułowaniu tematów zadań i ćwiczeń postugiwano się treścią „Ordynacji wizytacji apostołskiej” Dokument ten przepojony był troską o takie pokierowanie nauką i wychowaniem młodzieży, by przesylić ją duchem patriotyzmu i obowiązków obywatelskich.

Omawiając tematy wypracowań w klasie retoryki (która w zwykłych kolegiach pijarskich była klasą szóstą, z dwuletnim kursem nauki) zalecano: „Przeto raz na zawsze nakazujemy, aby w klasie szóstej od pierwszego do ostatniego dnia roku szkolnego były wybierane i zadawane młodzieży do wypracowań takie tylko tematy, które będą stosowne i pożyteczne dla zabierających kiedyś głos w sprawach publicznych”²⁸. Omawiane tematy wypracowań dotyczyły spraw wychowania młodzieży, władzy królew-

²⁸ „Ordynacje wizytacji apostołskiej dla polskiej prowincji szkół pobożnych”, w: S. Konarski, Pisma pedagogiczne, op.cit., s.172 i dalsze.

skiej, zgubnego zwyczaju zrywania sejmików i obyczajów sejmowych, elekcji, konfederacji, ustroju prawnego i sądownictwa, udziału przedstawicieli miast w sejmie, dochodów i podatków państwowych, handlu, rzemiosła, czynszowania chłopów, pieniądza, dróg, wojska, urzędów państwowych, polityki zagranicznej, budownictwa kościelnego i świeckiego, reformy kraju itp.²⁹.

Aby reforma mogła być skutecznie przeprowadzona, Konarski zadbał o należyte przygotowanie nauczycieli dla szkół pijarskich. Ustalono tryb ich kształcenia, organizację praktyki pedagogicznej, zakres lektury uzupełniającej i metodykę prowadzenia lekcji.

Na użytek nauczycieli, a także i starszych uczniów szkół pijarskich były wydawane specjalne podręczniki i dzieła dotyczące spraw obywatelskich i naprawy Rzeczypospolitej utrzymane w tym samym duchu co idee wyrażone w mowie „Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela?”. Przykładem niech tu będzie praca Konarskiego „O skutecznym rad sposobie” lub tegoż „Rozmowa na czym dobro i szczęście Rzeczypospolitej zaległo”. W pracy tej podzielonej na 9 części (zdań) Konarski jawi się jako znawca ekonomii, budżetu i zwolennik przejścia do ustroju kapitalistycznego. W części czwartej tej rozprawy czytamy: „Tymi tedy sposoby: agrykulturą, manufakturami, handlem i o dobrą staraniem się monetę dostatków Rzeczypospolitej wzmocniwszy i, że tak rzekę, opatrzywszy fundusz, natenczas sama przez się wyniknie aukcja skarbów i dochodów publicznych, natenczas czy na opatrzenie sił i obrony Rzeczypospolitej, czy na jej setne inne potrzeby łatwo będzie czy łanowe, czy z dymów podatki, czy insze stanowić. (...) Wszystko, jednym słowem – łatwiej pójdzie natenczas, kiedy ekonomia publiczna przez rzeczonymi sposoby kraj wprzód zbogaci i do obfitości przywiedzie”³⁰.

Podsumowując zasługi reformatorskie i koncepcję wychowania obywatelskiego S. Konarskiego należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

1. Praca S. Konarskiego w dziedzinie oświaty i wychowania młodzieży została ściśle połączona z problematyką „naprawy Rzeczypospolitej” czasów saskich i początków czasów stanisławowskich. Oddawszy całą swoją myśl pedagogiczną w służbie postępowych reform przyspieszał realizację naprawy ojczyzny.

2. Książd S. Konarski za jeden z podstawowych celów odrodzenia ówczesnej Polski uważał zaszczepianie na jej zacofanej bazie feudalnej postępowych form życia społecznego i gospodarczego, które prowadziły w konsekwencji do wytworzenia elementów kapitalizmu. Zapatrzony w rozwój gospodarki kapitalistycznej zachodniej Europy, usiłował przez odpowiednie wychowanie synów magnackich i szlacheckich uczynić z nich pionierów przemysłu i organizatorów życia ekonomiczno-społecznego.

3. Idei odrodzenia politycznego i gospodarczego podporządkował Konarski całokształt programu wychowania i nauczania w zreformowanym szkolnictwie pijarskim. Jego koncepcja wychowania obywatelskiego wyznaczała szczególnie retoryce nową rolę nauki obywatelskiej w przygotowaniu pokolenia zdolnego do podjęcia reform społeczno-politycznych.

4. W założeniach reformy szkolnictwa i koncepcji wychowania obywatelskiego Konarskiego można dostrzec wpływy zachodnioeuropejskiego dorobku filozoficznego i edukacyjnego, zwłaszcza prac Karola Rollina, Jana Amosa Komeńskiego oraz struktury organizacyjno-programowej Collegium Nazarenum. Natomiast program wycho-

²⁹ W „Ordynacjach...” jako przykładowe tematy wypracowań z retoryki w klasie szóstej znajdujemy: „Piecza o dobre wychowanie młodzieży należy nie tylko do chętnych jednostek, lecz i do króla, i do Rzeczypospolitej i do ministrów” (s.193). „Zwyczaj zrywania sejmów lub kończenia ich na niczym jest wielce szkodliwy i zgubny dla Rzeczypospolitej” (s.194).

³⁰ S. KONARSKI, Rozmowa na czym dobro i szczęście Rzeczypospolitej naszej zaległo, w: Pisma pedagogiczne, op.cit., s.467-514, cyt. s.494.

chowania i treści nauczania wyrosły z przesłanek polskich, ze specyficznych warunków ekonomicznych, politycznych i kulturalnych oraz dążeń samego Konarskiego do przebudowy Polski na wyższy poziom cywilizacyjny. Dotychczasowe poglądy w tym zakresie wskazujące przewagę wpływów zachodnich powinny ulec poważnemu przewartościowaniu. Nowatorska koncepcja wychowania obywatelskiego księdza Konarskiego odegrała podstawową rolę w formowaniu się pedagogiki Komisji Edukacji Narodowej. Pijarska koncepcja będzie także podejmowana na przełomie XIX i XX wieku na ziemiach polskich, a jej głęboka odnowa i poszerzenie podstaw teoretycznych i metodycznych zostanie dokonana w Drugiej Rzeczypospolitej³¹.

Danuta Koźmian

ZUSAMMENFASSUNG

DIE STAATSBUEGERLICHE ERZIEHUNG IN DEN PAEDAGOGISCHEN MEINUNGEN DES PFARRERS STANISLAW KONARSKI (1700-1773)

Im polnischen Bildungswesen nimmt die grosse Erziehungsreform einen wichtigen Platz ein, eingefuehrt im 18. Jahrhundert, d.h. in der Aufklaerungsepoche. Ihr Autor war der katholische Pfarrer aus dem Piaristenorden, Stanislaw Konarski. In der tiefen Krise Polens in den saechsischen Zeiten, bearbeitete Konarski eine theoretische und praktische Theorie der staatsbuergerlichen Erziehung, bestimmt fuer die Jugend der Magnaten und Adeligen. Die staatsbuergerlichen Erziehung sollte sich hauptsaechlich auf der Froemmgigkeit und dem Bewusstsein der Gerechtigkeit, Beachtung der Staatsordnung und der Achtung vor dem Gesetz, dem Wertschuetzen des Koenigs und Vaterlandes stuetzen. Diese Aufgaben sollte die Piaristenschule durch den Unterricht der Rethorik realisieren. Ihre Grundlage sollte die theoretische Wissenschaft ueber den Staat, die Nationalkultur und buergerliche Pflichten bilden. Als eine Vervollstaendigung der Rethorik sollte die „staatsbuergerliche Praxis“ der Schueler in der Form von Uebungen und Aufgaben der verschiedenen Probleme des Landes sein. Die Konzeption einer staatsbuergerlichen Erziehung von Konarski wurde als Grundlage der paedagogischen Arbeiten des ersten Erziehungsministeriums in Europa, welches in Polen im Jahre 1793 unter dem Namen der Kommission der Nationaledukation berufen worden ist.

Danuta Koźmian

³¹ Próba historycznej reinterpretacji wychowania obywatelskiego w okresie międzywojennym została przeprowadzona w pracy D.Koźmian, *Samorząd uczniowski w polskiej pedagogice Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Szczecin 1991, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.